

Валентина Лучанська
(Сімферополь)

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ЕКОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аксіологічна функція екології культури в інформаційному суспільстві дає можливість виробити ціннісні орієнтації людини, коригувати та ідентифікувати норми поведінки в системі взаємодії «людина – природа – суспільство».

Ключові слова: *культурологія, екологія культури, інформаційне суспільство, екологічна свідомість, екологічне мислення, природа, цінності, аксіологія культури.*

Axiological function of ecology of culture in the information society provides an opportunity to develop a value orientation rights, correct the behavior and interactions in the system to identify the «man – nature – society».

Keywords: *culturology, ecology of culture, informative society, ecological consciousness, ecological thought, nature, values, axiology culture.*

Аксиологическая функция экологии культуры в информационном обществе дает возможность выработать ценностные ориентации человека, корректировать и идентифицировать нормы поведения в системе взаимодействия «человек – природа – общество».

Ключевые слова: *культурологія, екологія культури, інформаційне суспільство, екологічне свідомість, екологічне мислення, природа, цінності, аксіологія культури.*

Проблема формування загальнолюдських моральних цінностей залишається однією з найактуальніших в екології культури в інформаційному суспільстві [1–4]. Аксіологія (грец. *axios* – цінний, *logos* – наука) – теорія цінностей, філософське вчення про природу цінностей, їх місце в соціальній дійсності і структурі ціннісного світу. Основне питання аксіології: «Що є благо?» – уперше поставив Сократ. У науці іс-

нують різноманітні типології цінностей. Г. Дьяур слідом за О. Вишневським вирізняє абсолютні, національні, громадянські, сімейні, особисті цінності. Філософські питання культури найтісніше пов'язувалися з аксіологічною проблематикою (Р.-Г. Лотце, Ф. Ніцше, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, М.-О. Лосський, Е. Кассіер, В. Соловйов та ін.). Уся історія культури є ніщо інше, як рух і розвиток цінностей. Проблема цінностей надзвичайно загострюється в переломні (кризові) епохи історичного розвитку культури. Щоразу, коли спільноту людей потрясали екологічні й соціальні катаклізми, культурологічна й філософська думка незмінно спрямовувалася в проблематику цінностей як основу культурного менталітету особистості, нації, суспільства загалом. Аксіологія вивчає історично обумовлені етичні, естетичні, релігійні та інші цінності в їхньому взаємозв'язку й відношенні до соціально-культурного середовища і структури особи. Основне завдання аксіології – визначення природи, місця, можливості цінностей у загальній структурі буття й виявлення її взаємозв'язку з предметами, явищами, стосунками реальності. Аксіологічний підхід є методологічним орієнтиром сучасної культурології. Взаємини людини з природою, яка породила її, є одним зі складних завдань сучасності. Адже конфлікти, які виникають на цьому ґрунті, мають спільну основу: суперечлива взаємодія двох здібних до саморегуляції систем – біосфери і людського суспільства. Екологічні проблеми через їхню глобальність і актуальність для всього населення планети обумовлюють важливість вивчення закономірностей розвитку природного буття. Події останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст. продемонстрували, що світові війни, екологічні катаклізми та інші «хвороби» сучасної цивілізації ґрунтуються на беззастережному задоволенні потреб людини. Взаємодія людини з природним середовищем – складна практична проблема на всіх етапах становлення й розвитку людського суспільства, але збільшення масштабів цієї взаємодії до планетарних масштабів у сучасних умовах стає небезпечним для самої людини. Найбільший прогрес у розвитку екологічних уявлень людей про природний світ припав на епоху античності (VIII ст. до н. е. – V ст. до н. е.). З її початком намітився відхід від утилітаризму в пізнанні природи до появи нових напрямів її вивчення. На перший план виходить прагнення людей до відтворення несуперечливої картини світу й усвідомлення свого місця в ній. Проблема взаємин між людиною і природою віддзеркалювалася в соціокультурних установах, у природничо-наукових і філософських системах Анаксагора, Геракліта, Емпедокла, Платона, Арістотеля, Геродота, Гіппократа, Епікура, Лукреція Кара та ін. В античній філософії екологічна свідомість формувалася під впливом фундаментальної ідеї гармонійної єдності природи і людини на основі універсальних принципів загальної мінливості і структурної єдності світу. Проте слід зазначити, що древніми мислителями концепція екологічного мислення, у якій відбивалася взаємодія природи і суспільства, була представлена в узагальненій і абстрактній формі, тобто вона не спиралася на дані наук про космос, природу і людину. У середньовічний період екологічне мислення формувалося на основі релігійно-філософського мислення. У той період основною ідеєю була вже не гармонія, а відособлення, коли людина і природа живуть за своїми законами, реалізуючи мету божественного задуму. Серед творінь саме людина посідає пріоритетне місце, а не природа; сенс людського буття полягає в піднесенні над природою. Звідси й негативне ставлення до експериментального освоєння природи. Значний вплив релігії на всі форми знання і духовної культури середньовіччя не давали можливості системно осмислювати екологічну свідомість. Епоха Відродження повертає людину до природного світовідчуття, але тут наявна не статична гармонія людини і природи, а динамічна, у якій людина намагається підпорядкувати собі природу. У свідомості більшості людей досліджуваного періоду в поясненні взаємодії людини до природного світу в основному панували релігійні уявлення. У Новий час ідея панування людини в природі стає провідною в суспільній свідомості XVII–XVIII ст. Підставою цього панування стала експериментальна наука й математичне природознавство, а також механістична картина світу. У той період проголошується створення таких

філософських систем («практична філософія» Р. Декарта) і таких принципів пізнання (Ф. Бекон), які сприяли б обґрунтуванню ідеології панування людини в системі природних зв'язків і стосунків. Така парадигма екологічного мислення стала переважати у всіх техногенних цивілізаціях аж до сьогодення. На гармонійну взаємодію з природою були орієнтовані культури Древнього Сходу, романтична традиція в західній думці, філософія російського космізму та ін. Істотний внесок у розвиток ідеї гармонізації стосунків людини і природи зробили класики марксистської філософії – К. Маркс і Ф. Енгельс. Для формування екологічної свідомості велике значення мали важливі екологічні ідеї, що містяться в працях учених-натуралістів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (Е. Геккеля, В. Докучаєва, К. Мебіуса, Е. Зюсса, В. Вернадського та ін.). У цих працях були закладені екологічні основи уявлень про ґрунт, біогеоценоз, біосферу. У другій половині ХХ ст. низку важливих екологічних ідей висунули також зарубіжні вчені (філософи, політики, економісти та екологи), а саме: ідею технічного панування над природою (П.-Д. Тейлор), ідею переходу до екологічної концепції економіки (Д.-Х. Медоуз, А. Печчеї та ін.), ідею нездатності вільного капіталістичного господарства гармонізувати відношення людини і природи на основі формування ідеї посилення державного регулювання взаємодії суспільства і природи (Ф. Санбім, К. Хухер), ідею обмеженості природних ресурсів і на цій основі примушення людей через політичні інститути для їхнього порятунку (У. Офалз) та ін. Широкий спектр тлумачень проблеми людини та її цінностей дала остання третина ХІХ – початок ХХ ст.: від позитивістського раціоналізму (М. Драгоманов, І. Франко та ін.), концепції ноосфери В. Вернадського та екзистенціальних поглядів Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка до панпсихізму та спірітуалізму (О. Козлов, О. Гіляров), неокантіанства (Г. Челпаков), емпіріокритицизму (В. Лесевич), релігійно-теїстичної філософії (В. Ліницький, В. Кудрявцев). У радянський період, особливо в 1930–1950-х роках, ціннісно-людинознавча проблематика була винесена на периферію філософських досліджень марксистським діалектичним та історичним матеріалізмом. Прогалину із цієї проблематики, що утворилася в Україні, частково заповнили українські дослідники в діаспорі – О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін. [5, с. 60]. У людській свідомості цінності постають як прояв органічного взаємопроникнення природи і людини та спосіб їх саморозкриття. Природа, як основа всього сущого, тільки володіє тим потенціалом, котрий для своєї реалізації вимагає такої паритетної сили, якою і виявилася людина. У системі світобудови людині (творінню і творцю другої природи-культури) належить особлива роль. Об'єктивні сутності, якими є буття природи, існування живого світу, незаперечні закони причинно-наслідкової взаємозумовленості стали предметом суб'єктно-об'єктних відносин завдяки людському мисленню [5, с. 247].

Загалом перераховані екологічні ідеї реально враховують кризовий стан зазначеного періоду у взаємодії суспільства і природи, охоплюють деякі методологічні шляхи виходу з екологічної кризи. Однак у них немає широкого охоплення окремої проблеми, багато екологічних концепцій односторонні, розрізнені і не дають системного бачення взаємодії суспільства і природи, зокрема, екологічної свідомості як форми суспільної свідомості та елемента духовної культури суспільства. Не існує перешкод, народів, які можуть забезпечити духовне здоров'я, їх релігійно-історичну самобутність від експансії чужих і руйнівних соціокультурних чинників, способу життя, що формується під впливом постіндустріальної реальності. Учені досліджують проблему людського чинника, яка полягає не у виборі загальнолюдських цінностей, а в тому, наскільки адекватно ці цінності втілені в людських культурах. Питання ставлять так, що перш, ніж з'ясувати, як захищати природу, слід зрозуміти, як людині залишитися людиною в духовному сенсі цього слова. Розглядається проблема місця людини в системі «людина – світ», аналізується проблема антропоцентризму з точки зору етапів осмислення людиною свого місця у світі, показується єдність світу і людини, спільність їх долі [6].

У різноманітних етичних концепціях можна виділити три основні типи розуміння моралі:

1) як системи зовнішніх примусових обмежень (передбачається постійний внутрішній протест особи проти їх сили, що сковує: при щонайменшій нагоді вільна людина скидає ці окови, що заважають їй щастю або благу) – Ф. Ніцше, М. Штірнер, З. Фрейд та ін.;

2) при збереженні погляду на мораль як на обмеження, що накладається на «природну» природу людини, визнання її об'єктивної необхідності, по-перше, для існування соціуму, по-друге, для розумної організації життя окремої особистості задля уникнення руйнівних наслідків «сліпих» пристрастей (евдемонізм, утилітаризм і т. п.);

3) як надбудованого духовного феномену, прагнення реалізувати спочатку закладений в людині етичний ідеал. Ця реалізація є головною метою моральної поведінки й ототожнюється з благом, яке розуміється не як сума життєвих благ, а як певна духовна першооснова світу та людини (етика перфекціонізму).

Тобто моральна свідомість, як аспект свідомості в цілому, з'явилася як закономірний етап еволюції, а її формування, як однієї з підсистем свідомості, носить функціональний характер. Еволюція моральної свідомості включає такі етапи: первинне моральне уявлення; раціональне моральне уявлення; інтуїтивно-раціональне моральне знання; морально-прогностичне знання. Цим рівням розвитку моральної свідомості відповідають такі типи моралі: протомораль, раціональна мораль, інтуїтивна мораль, синтетична прогностична мораль [7].

Відомо два рівні моральної оптимізації: зовнішня і внутрішня. Зовнішня характеризує стосунки людини із системами природи і суспільства, «служить цілям» як цих систем, так і самої людини: створює найсприятливіші умови для життя самої людини. Внутрішній рівень пов'язаний з єдністю особи, узгодженістю її різних сторін. Внутрішня роздробленість сучасної людини стає дедалі серйознішою медичною перешкодою для психологотипу й соціально-етичною проблемою. Внутрішньо оптимальне моральне буття – це буття людини з глибоко вкоріненими морально-духовними принципами, що визначають характер її вчинків. Протиріччя між належним і сущим об'єктивно є рушійною силою моральної еволюції. Суб'єктивно на певному етапі етичного розвитку це протиріччя починає сприйматися як природне прагнення людини до більшого розкриття свого потенціалу, у тому числі й морального. Еволюція моральної свідомості здійснюється в напрямі паралельного розвитку інтуїтивного й раціонального морального знання. Цей процес пов'язаний з формуванням якісно нового етапу – морально-прогностичного знання. Таке знання є продуктом загальної еволюції людської свідомості, синтезом розвинених до необхідного рівня інтуїтивного й морального знання. Отже, людина якісно відрізняється від інших природних систем наявністю розуму і вільної волі. Об'єктивний характер морального закону не виявляється у вигляді біопсихічного механізму, що діє безумовно. Передморальна підсистема психіки розвивається на основі соціального досвіду. Оптимізуючий аспект морального закону виражається в «природному відборі» серед соціальних систем. Суть його полягає в тому, що «виживають» ті системи, розвиток яких відбувається в напрямі єдності й кооперації, що забезпечується пріоритетом духовно-етичних потреб у даному конкретному суспільстві [7, с. 66].

Отже, людині завжди було притаманне ціннісне ставлення до предметів і явищ навколишнього світу, що стверджує факт існування особливої форми свідомості – ціннісної. Витоки теорії цінностей слід шукати в давніх філософських концепціях досократівського періоду, філософській думці античності, у якій відбувся перехід натурфілософських тенденцій, від онтології до епістемології. У центрі уваги філософського вчення постає не лише природа, але й людина, що почала досліджувати, вивчати саму себе, пізнавати себе і своє мислення [7, с. 6].

На основі аналізу концепцій теорії цінностей у вітчизняній філософії намітилося також декілька напрямів дослідження означеної проблеми:

1) здійснення поглибленого аналізу специфіки ціннісної свідомості та виявлення в ній когнітивних моментів;

2) виявлення діалектичних взаємозв'язків когнітивного й ціннісного в пізнавальному процесі: а) взаємодії зовнішніх щодо науки ціннісних чинників (етичних, естетичних, філософських, соціокультурних) та внутрішньо наукових регулятивів; б) функціонування ціннісних факторів у самій науці, її знаннях і методах;

3) виявлення сутності моральних, естетичних, соціальних та інших цінностей, їх природи та особливостей;

4) з'ясування взаємовпливів системи цінностей і трансформаційних процесів тощо [8, с. 21].

Окремі філософи (С. Аваліані, В. Василенко, Г. Головних, О. Дробницький, В. Крюков, Т. Любимова, І. Нарський, А. Ручка, В. Тугаринов та ін.) свої наукові доробки присвячували як аналізу різних концепцій природи цінностей, розроблених і висловлених зарубіжними філософами, так і обґрунтуванню власних точок зору. Зокрема, В. Кудін, Л. Столович присвятили свої дослідження розкриттю природи естетичної цінності [8, с. 28].

За своїм значенням для суспільства та особистості можна виділити такий ряд цінностей:

1) вищі цінності – фундаментальні явища духовної культури, що задають параметри розуміння та освоєння інших цінностей;

2) матеріальні й духовні цінності, що виділяються залежно від різних способів людської діяльності (матеріальної, духовної);

3) економічні, соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні тощо, що виділяються залежно від характеру суспільних відносин та різновидів духовної культури, котрі входять до класу так званих соціальних цінностей;

4) індивідуальні, групові, класові, національні, загальнолюдські (розділяються на основі різних носіїв цінностей);

5) термінальні (цінності-ідеали, цінності-цілі) та інструментальні (цінності-норми, цінності-засоби) [9, с. 76].

Необхідно вивчати не просто феномен «людина», а «духовний світ людини», зрозуміти, як із множинності й нетотожності духовних світів окремих людей складається духовний світ суспільства. Виникнення духовного світу людини, її власного Всесвіту є результатом самоорганізації, саморозвитку людини як біологічного виду і її суспільних структур [10]. Отже, особливості сучасної екологічної кризи пов'язані з особливостями розвитку європейської цивілізації і витікають із стосунків людини і природи. Ці особливості формуються в процесі розвитку людської суб'єктивності й полягають у тому, що затверджуються такі положення: природа створена для людини, вона – її пан і господар; природа позбавлена внутрішньої моральної цінності, сенсу, лише людина здатна наділити її значущістю; природа єдина на принципах розумності й доступна розкладанню на прості ества; природа може експлуатуватися, оскільки вона на однакові дії відповідає однаковими реакціями; природа має бути вдосконалена людиною і в оновленому вигляді свідчити про її торжество на землі. Екологічна криза – не лише протиріччя між масштабами вжитку і можливостями природи. Це насамперед протиріччя між ліберальним розумінням свободи як фізичної автономності й необмеженого задоволення потреб, з одного боку, і обмеженнями в забезпеченні цієї свободи, заданими довкіллям, – з другого. Таким чином, дослідники виходять із того, що найстрашніша з глобальних катастроф не так атомна, теплова, як антропологічна. Причина екологічних лих лежить у помилках, допущених людством. При цьому вони не вважають випадковістю накладення в часі антропологічної та екологічної катастроф. Обидві мають спільне коріння.

1. *Лучанська В. В.* Методологічні підстави теоретичного аналізу екології культури в інформаційному суспільстві : монографія / Валентина Володимирівна Лучанська. – Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2011. – 194 с.
2. *Лучанська В. В.* Методологія системного дослідження екології культури в інформаційному суспільстві / Валентина Володимирівна Лучанська // *Культура і суспільство XXI століття: духовні, культурологічні, соціальні виміри* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 27–28 травня 2010 р. – К. : НАКККіМ, 2010. – С. 36–38.
3. *Лучанська В. В.* Екологія культури в контексті концепції пасіонарності Л. Гумільова / Валентина Володимирівна Лучанська // *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : зб. наук. праць : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 16. – Т. 2. – С. 233–238.
4. *Лучанська В. В.* Екологія культури – концепція порятунку людства від екологічної катастрофи / Валентина Володимирівна Лучанська // *Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії* : матеріали X ювілейної наук.-практ. конф. – К. : Національна академія управління, 2011. – С. 51–52.
5. *Духовні цінності українського народу* / С. М. Возняк, В. І. Кононенко, І. В. Кононенко, В. В. Луць, В. П. Москалець, В. М. Фомін : монографія. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 294 с.
6. *Самохвалова В. И.* Человек и судьба мира / В. И. Самохвалова. – М. : Новый Век, 2000. – 196 с.
7. *Фотиева Н. В.* Современная концепция морали: проблемы онтологии / Н. В. Фотиева. – Барнаул : Изд-во Барнаул. гос. пед. ун-та, 1998. – 96 с.
8. *Кавалеров А. А.* Цінність у соціокультурній трансформації : монографія / А. А. Кавалеров. – О. : Астропринт, 2001. – 224 с.
9. *Підлісний М. М., Шубін В. І.* Цінності та буття особистості : монографія / М. М. Підлісний, В. І. Шубін. – Д. : ДДФА, 2005. – 128 с.
10. *Моисеев Н. Н.* Логика динамических систем и развитие природы и общества / Н. Н. Моисеев // *Вопросы философии*. – 1999. – № 4.